

เกษตรประณีต : องค์ความรู้และการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบ*
Elaborate Agriculture: Knowledge and Farmer Model Development

ธวัชชัย เพ็งพิณีจ, ชาวลิต สวัสดิ์ผล, นที เพชรสุทธิธนสาร และ พิมพ์ชนก วัดทอง
Thawadchai Pengpinit, Chavalit Sawatphol, Natee Petsuttithanasan
and Pimchanok Wathong

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
Faculty of Humanities and Social Sciences, Suan Dusit University, Thailand
Email: chai30@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกษตรประณีตและการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 12 เครือข่าย ในพื้นที่ 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ และอำนาจเจริญ กลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกรต้นแบบ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก 97 คน สันทนากลุ่ม 10 กลุ่ม ผู้เข้าร่วม 75 คน บางคนมากกว่า 1 ครั้ง และประชุมเชิงปฏิบัติการ 2 ครั้ง ผู้เข้าร่วม 205 คน ระยะเวลารวม 12 เดือน

ผลการวิจัย พบว่า องค์ความรู้เกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย พอเพียง ใช้พื้นที่อย่างละเอียดลออ เลี้ยงและปลูกที่กินได้ สร้างประสบการณ์ตรง และพึ่งตนเอง การพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย พัฒนาแนวคิด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำอย่างต่อเนื่อง และรวมกลุ่มพึ่งกันเอง

คำสำคัญ: เกษตรประณีต; เกษตรกรต้นแบบ; เครือข่าย

*Received June 28, 2019; Revised July 1, 2019; Accepted August 30, 2019

Abstract

This qualitative research aims at studying the elaborate agriculture knowledge and the development of farmer prototypes from 12 village scholar networks in the North-Eastern Thailand, in 5 provinces: KhonKaen, NakhonRatchasima, Surin, Buriram and Amnat-Charoen. The subjects are village scholars, farmer prototypes and related persons. The research instruments are participatory observation, in-depth interview (97 persons), group discussion (10 groups for 75 persons some more 1 time), and 2 workshops (205 persons) for 12 months.

The results of research are as follows; Elaborate agriculture knowledge of the village scholar networks in the North-Eastern Thailand are sustainability, careful area use, eatable farming, direct experience, and autonomy. In addition, the development of farmer prototypes from village scholar networks in the North-Eastern Thailand consists of paradigm development, knowledge exchange, continuous action and group reliance.

Keywords: Elaborate Agriculture; Farmer Model; Networks

บทนำ

ผลจากการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้การผลิตในภาคการเกษตรเปลี่ยนจากเพื่อบริโภคสู่การค้า เกษตรกรรมไทยก้าวสู่ยุคเกษตรเคมี ซึ่งเกษตรกรต้องลงทุนสูงขึ้นโดยไม่มีอำนาจต่อรองในกลไกการตลาด ผลคือ เกษตรกรไทยตกอยู่ในภาวะหนี้สิน มีพฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่ไม่เหมาะสม สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศเสื่อมโทรม ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าปัจจุบันเกษตรเคมียังคงเป็นกระแสหลักของระบบการเกษตรไทย แต่แนวโน้มกำลังเสื่อมความนิยมลง เนื่องจาก เริ่มประจักษ์แล้วว่าได้ก่อผลกระทบหลายประการ โดยเกษตรกรทางเลือกได้รับความนิยมนมากขึ้น ซึ่งมีเป้าหมายในการผลิตอาหารและปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตมากกว่าเพื่อการค้า เกษตรกรไม่ต้องวิ่งตามกระแสของตลาด อาหารที่ผลิตได้ปลอดภัยจากสารพิษ ใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน (Anat, 2008)

ในช่วงการเปลี่ยนผ่านนี้ได้มีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันในนาม “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน” มีวัตถุประสงค์เพื่อหนึ่งสร้างองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง สองส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านสร้างผู้นำรุ่นใหม่และพัฒนาผู้นำเหล่านี้ขึ้นเป็นปราชญ์ชาวบ้านรุ่นต่อไป และสามสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง โดยจัดประชุมสัญจรเวียนไปตามเครือข่ายฯ ทุกเดือน ซึ่งปัจจุบันมี 12 เครือข่ายฯ แต่ละเครือข่ายฯ มีศูนย์เรียนรู้ 1 แห่ง ตั้งอยู่ใน 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น 3 แห่ง นครราชสีมา 2 แห่ง บุรีรัมย์ 4 แห่ง สุรินทร์ 2 แห่ง และอำนาจเจริญ 1 แห่ง แต่ละเครือข่ายฯ จะมี “เกษตรกรต้นแบบ” แห่งละ 7-23 คน ปัจจุบันมีเกษตรกรต้นแบบที่เป็นวิทยากรกระบวนการรวม 213 คน เพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือปราชญ์ชาวบ้านและร่วมเป็นวิทยากรกระบวนการให้แก่ผู้เข้าอบรมในหลักสูตรเรียนรู้ของแต่ละศูนย์เรียนรู้ ซึ่งแต่ละคนจะมีแปลงเกษตรประณีตของตนเอง เพื่อทดลองปฏิบัติ เรียนรู้ พัฒนา และใช้เป็นสถานที่ศึกษาดูงาน มีผลการวิจัยพบว่า ในแต่ละปีมีผู้มาดูงานเฉลี่ยประมาณ 6,000 คน และมาอบรมในหลักสูตรเรียนรู้มากกว่า 6,250 คน ที่ผ่านมา เครือข่ายฯ ได้ร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์อบรมเกษตรกรในหลักสูตรเรียนรู้ 10,000 ครอบครั้ว และทำสัญญาความร่วมมือกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) อบรมเกษตรกรในหลักสูตร 40,000 คน

(Northeast community development project for sustainable health promotion, 2007)

จากการศึกษา พบว่า ประชาชนชาวบ้านล้วนมีประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลวจากการทำเกษตรการค้าหรือเกษตรเคมีที่ “ยิ่งทำยิ่งจน ยิ่งทำยิ่งมีปัญหา ยิ่งทำยิ่งเป็นหนี้” ดังวลีที่ว่า “ทำนาปีเหลือแต่หนี้กับฟาง ทำนาปรังเหลือแต่ฟางกับหนี้” แต่ด้วยความคิดเชิงเหตุผลใช้สติและปัญญาไตร่ตรองถึงเหตุแห่งทุกข์ เหตุแห่งหนี้ ทำให้ค้นพบทางออกด้วยการทำเกษตรทางเลือกที่เรียกว่า “เกษตรประณีต” ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ที่ดินอันจำกัดอย่างคุ้มค่า สามารถพึ่งตนเอง นำองค์ความรู้ต่างๆ มาจัดการพืช ดิน น้ำ และสัตว์ เพื่อให้มีกินมีใช้ช่วยลดหนี้สินในครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน ถือเป็นความพยายามของเครือข่ายฯ ที่มุ่งมั่นทำเกษตรทางเลือก บนฐานของการพึ่งตนเอง ปลูกทุกอย่างที่กินและกินทุกอย่างที่ปลูก เพื่อกลับสู่วิถีชีวิตแบบพอเพียง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า หลักการออมมีใช้เพียงการออมเงิน แต่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องออมน้ำให้พอเพียงในการทำเกษตร ออมดินด้วยการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก รวมทั้งเทคนิคทางชีวภาพต่างๆ ที่จะทำให้ดินดี ออมพืช และออมสัตว์ให้มีพันธุกรรมที่หลากหลาย ขยายพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และอนุรักษ์พืชสัตว์ที่แข็งแรง ทนแล้งและทนโรคให้อยู่ร่วมกันแบบเกื้อกูลกันตามธรรมชาติ หลักสำคัญของเกษตรประณีต คือ หนึ่งเอาความสุขเป็นตัวตั้ง ไม่ใช่เป็นตัวเงินตั้ง แต่อาศัยเงินเป็นเครื่องมือในการทำงานให้บรรลุความสุข พอใจในตนเองและสิ่งที่มี สองพึ่งตนเอง รู้จักพอเพียง อุดรुरू ลดรายจ่าย ออมน้ำ ออมดิน ออมพืช และออมสัตว์ และสามพึ่งพากันเอง ส่งเสริมกัลยาณมิตรและภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา (Sustainable Community Development Foundation for Quality of Life, Khon Kaen Province, 2008)

จากการทำเกษตรประณีตเครือข่ายฯ พบว่า ช่วยให้มีอาหารอุดมสมบูรณ์ ทั้งผัก ผลไม้ สมุนไพร ช่วยลดรายจ่ายเพราะไม่ต้องซื้อ มีเงินปลดหนี้และมีเงินออม นอกจากนี้ ยังใช้เวลา น้อยใช้แรงงานน้อย ใช้เงินทุนไม่มาก ได้ปัญญาได้เรียนรู้จากของจริงในการสร้างความสมดุลให้กับธรรมชาติ มีแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวา มีร่างกายและจิตใจแข็งแรง ทั้งนี้ ในการทำเกษตร ประณีตนั้นมี 5 ขั้นตอนดังนี้ หนึ่งพิจารณาตัวเอง อ่านตัวเองให้ออก บอกตัวเองให้ได้ ใช้ตัวเอง ให้เป็น สองพิจารณาทรัพยากรดิน น้ำ สัตว์ ต้นไม้ มีแสงเหมาะสมจัดระดับให้เกื้อกูลกัน สาม ตัดสินใจทำทันทีไม่ต้องรอ สี่จัดบัญชีรายรับ-รายจ่าย และห้าทำอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้

ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นอีกว่า การทำเกษตรประณีต เป็นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจพึ่งตนเองตามแนวทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (Pai, S. and group, 2005).

ซึ่งเป็นการวางแผนการบริหารจัดการพื้นที่ให้คุ้มค่าทุกตารางนิ้ว ทั้งใต้ดิน บนดิน และบนอากาศ โดยใต้ดินใช้ประโยชน์จากพืชกินหัว บนดินเป็นพืชผักสวนครัวสัตว์เลี้ยว ส่วนบนอากาศเป็นไม้เลื้อย ไม้ผล สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ลดปัจจัยเสี่ยงอันจะเกิดจากสภาวะแวดล้อม ภัยธรรมชาติ โรคพืช โรคแมลง และสัตว์เลี้ยว ด้วยการ “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก” เพื่อสนองความต้องการด้านอาหารของตนเองและครอบครัว “เหลือกิน แจก” เพื่อสร้างกัลยาณมิตรและเชื่อมโยงสู่การสร้างเครือข่ายการพึ่งพากันเอง “เหลือแจก ขาย” เมื่อผลผลิตเหลือจากบริโภคและการแจกจ่าย เพื่อสร้างเงินออม โดยการทำการเกษตรประณีตนั้นไม่จำกัดขนาดพื้นที่ (Thawadchai, 2012)

การศึกษาล่าสุดได้สรุปแนวคิดหลักในการทำเกษตรประณีต ดังนี้ หนึ่งเป็นการวางแผนบริหารจัดการพื้นที่ขนาดเล็ก เพื่อการปลูกพืชที่หลากหลายชนิด สองเหมาะสำหรับผู้มีที่ดินน้อยหรือมีเพียงพื้นที่อยู่อาศัยให้สามารถทำได้ แม้จะมีเวลาน้อย ขาดแคลนแหล่งน้ำ และยังขาดความศรัทธาในการทำเกษตรแบบพออยู่พอกิน สามเน้นการปลูกพืชแบบผสมผสานโดยใช้ช่วงอายุของพืชเป็นตัวกำหนด เพื่อให้ได้ผลผลิตทั้งในระยะสั้น เช่น พืชผักสวนครัว ระยะกลาง เช่น ไม้พุ่ม กล้าย และระยะยาวเป็นไม้ผลไม้ยืนต้น เช่น ประดู่ ยางนา ตะแบก มะฮอกกานี สี่เน้นการเกื้อกูลกันเองของพืชแต่ละชนิดในแปลง สามารถปรับเปลี่ยนไปตามช่วงเวลา เช่น ไม้ยืนต้นเป็นร่มเงาให้กับพืชที่ต้องการแสงแดดน้อย ห้าสามารถปรับเปลี่ยนชนิดพืชได้ โดยเน้นพืชในท้องถิ่นและพืชผักสวนครัวเพื่อลดรายจ่ายในการบริโภคของครัวเรือน หกเมื่อเห็นประโยชน์ มีใจรัก และเกิดศรัทธา ก็สามารถขยายพื้นที่ออกไปตามความเหมาะสม และเจ็ดปีในความพยายามที่จะกระตุ้นให้เกิดการพึ่งตนเอง

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์จากการทำจริง ลงมือปฏิบัติเอง ลองถูกลองผิด สังเกต เรียนรู้ และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวปฏิบัติของเครือข่ายฯ ทั้งในปัจจุบันและที่ผ่านมามีความชัดเจนเป็นเสียงเดียวกันว่า “นี่คือการเดินตามรอยพระยุคลบาท เพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้มีวันนี้ได้” เป็นหลักชัยของการพัฒนาให้รู้จักตนเอง คือ ความพอเพียง

อดูรู้ตัวที่ไม่จำเป็นในชีวิต และอาศัยการออมความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติไว้ ความสำเร็จเกิดจากความเชื่อมั่นในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ว่าสามารถนำพาชีวิตไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นปลดเปลื้องจากภาวะทุกข์และหนี้สินของการทำการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวหรือการผลิตเพื่อขาย สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ในการทำเกษตรที่เรียกว่า “เกษตรประณีต” ซึ่งเครือข่ายฯ สรุปสั้นๆ ว่า “เป็นทางเลือกที่ใช้และถูกต้องที่สุด ถ้าเกษตรกรคนใดทำเกษตรประณีตหายจนแน่นอน”

จากความสำคัญดังกล่าว เกษตรประณีต จึงถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และสุขภาพ ถือเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการพึ่งตนเองเป็นยุทธวิธีพาไปสู่สัมมาอาชีพ นำมาซึ่งสุขภาพที่ดี จะเห็นได้ว่า แนวคิดเกษตรประณีต ล้วนเชื่อมโยงกับทุนชีวิต ทุนทรัพยากร ทุนทางสังคมวัฒนธรรม การวางแผนและการบริหารจัดการดิน น้ำ พืช สัตว์ เกษตรประณีตจึงถือเป็นแนวทางสำคัญสู่การพึ่งตนเอง มีความเหมาะสมต่อบริบทของวิถีชีวิต ภูมิปัญญา สภาพพื้นที่ และสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การวิจัยจึงถือเป็นการถอดองค์ความรู้จากแนวคิด วัตรปฏิบัติ ประสบการณ์ที่ใช้ได้จริงและเกิดผลจริงอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งได้รับการยอมรับจากสังคมวงกว้างในฐานะแนวปฏิบัติที่ดี (Best practice) อันจะนำมาซึ่งการสร้างแบบจำลอง (Success model) เพื่อพัฒนาระบบวิธีคิดเชิงกระบวนทัศน์ใหม่ (Paradigm shift) ในการประยุกต์ใช้สู่การพึ่งตนเอง การพึ่งพาซึ่งกันและกัน การพัฒนาคุณภาพชีวิต การสร้างสุขภาพที่ดี และการสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวของเกษตรกรและบุคคลในสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

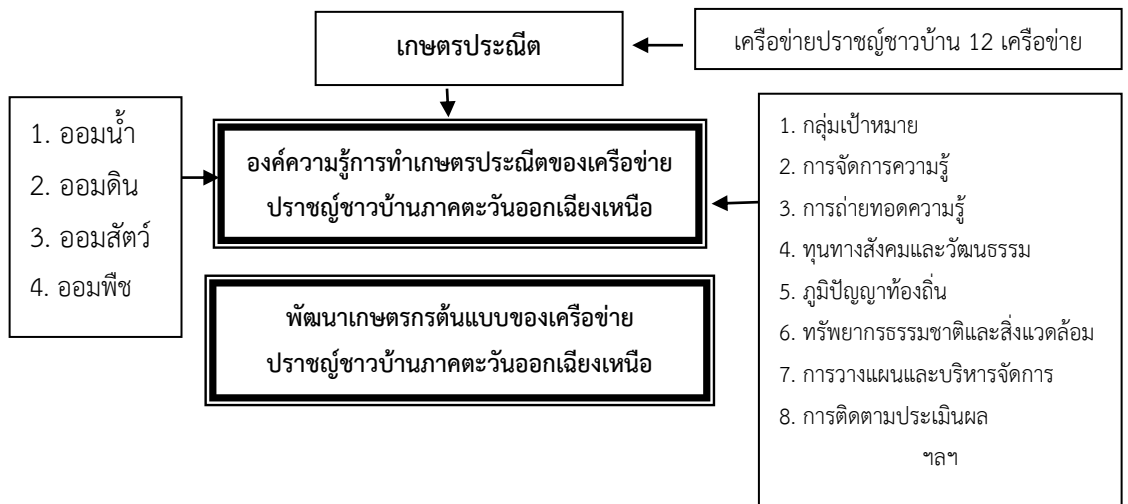
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้การทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กรอบแนวคิด

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยมีประชากรเป้าหมาย คือ เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 12 เครือข่าย ในพื้นที่ 5

จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ กลุ่มเป้าหมายเป็นการคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive selection) ประกอบด้วย ประชาชนชาวบ้าน เกษตรกรต้นแบบ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์เชิงลึก สทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) แบบทัศนะคนใน (emic) เพื่อใช้เป็นข้อมูลการนำเสนอในรูปแบบของชาติพันธุ์วรรณา เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์หรือแนวคำถามที่สร้างขึ้นมา ซึ่งข้อมูลที่ได้จะถูกนำไปตรวจสอบแบบสะท้อนกลับ (reflexive) กับกลุ่มเป้าหมายอีกครั้ง รวมถึง การตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) ก่อนที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และนำเสนอโดยการเขียนบรรยายเชิงพรรณนา (descriptive approach) ซึ่งกรอบแนวคิดการวิจัยสามารถนำเสนอได้ ดังนี้

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิด

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกษตรกรประณีต และพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 12 เครือข่าย ในพื้นที่ 5 จังหวัด ขอนแก่น นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ และอำนาจเจริญ ทั้งการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก สทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งวิธีการศึกษา ประกอบด้วย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ใช้กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive selection) ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งในครั้งนี้มี การสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 97 คน สทนากลุ่ม จำนวน 10 กลุ่ม ผู้เข้าร่วม 75 คน และประชุมเชิงปฏิบัติการ 2 ครั้ง ผู้เข้าร่วม 205 คน ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างบางคนจะถูกเก็บรวบรวมข้อมูลและเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยมากกว่า 1 ครั้ง

เครื่องมือในการวิจัยและการตรวจสอบ

ในการวิจัย คณะผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือและอุปกรณ์เพื่อช่วยสำหรับดำเนินงานวิจัยให้มีประสิทธิภาพและตรงวัตถุประสงค์มากที่สุด พร้อมกับมีการตรวจสอบความสมบูรณ์ของเครื่องมือเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งเครื่องมือที่คณะผู้วิจัยเลือกใช้แบ่งออกเป็น

1) อุปกรณ์สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลทั่วไป เช่น สมุดบันทึกภาคสนาม กล้องถ่ายภาพ เครื่องบันทึกเสียงและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ

2) คู่มือการเก็บข้อมูลภาคสนาม (manual data collection field) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย โดยมีรายละเอียด เช่น แผนการดำเนินการ ข้อมูลเครือข่าย ปราชญ์ชาวบ้าน ศูนย์เรียนรู้ ข้อมูลเกษตรกรประณีต ข้อมูลเกษตรกรต้นแบบ แผนที่ตั้งของเครือข่าย แนวคำถามในการสัมภาษณ์ การตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ของข้อมูล การบันทึกประจำวัน การบันทึกสิ่งที่สังเกตพบข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นต้น

3) แบบสังเกต (observation) เป็นแบบปลายเปิดที่เกี่ยวข้องกับบริบทของการวิจัย เพื่อให้ให้นักวิจัยได้ร่วมกันสังเกตปัจจัยที่มีผลต่อการวิจัย รวมถึง พยานหลักฐานเชิงประจักษ์หรือข้อสนับสนุนยืนยัน โดยผู้สังเกตจะจดบันทึกแบบทันทีทันใดตามที่ค้นพบของตนเอง ในลักษณะ

การบันทึกผลการสังเกตแบบพรรณนาความ (behavior description) ด้วยการบันทึกเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

4) แบบสัมภาษณ์หรือแนวคำถาม (question) เพื่อใช้เป็นประเด็นหลักในการสัมภาษณ์ โดยเน้นที่ความยืดหยุ่น (flexibility) เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key information: KI) มีเวลาคิด วิเคราะห์ และตอบคำถามได้อย่างหลากหลาย ครอบคลุมแต่ละประเด็นอย่างครบถ้วน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยให้ความสำคัญกับข้อมูลจากแหล่งข้อมูลภาคสนามหรือข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) ด้วยทัศนะแบบคนใน (emic) เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการนำเสนอภาพรวมของการวิจัย ในรูปของชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) พร้อมกับนำข้อมูลจากแหล่งข้อมูลอื่นมาสนับสนุนผลการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย

1) การศึกษาเอกสาร (Documentary study) โดยค้นคว้ารวบรวมข้อมูลทั้งจากหนังสือวิชาการ วารสารทางวิชาการ พร้อมกับบททวนวรรณกรรม แนวคิดทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากฐานข้อมูลทางวิชาการทั่วไป เช่น งานวิจัย ตำราวิชาการ วิทยานิพนธ์ บทความ สื่อสารสนเทศสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ

2) การศึกษาภาคสนาม (Field study) เป็นการเก็บข้อมูลที่คณะผู้วิจัยจะทำการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่างโดยตรง คือ เครือข่ายฯ 12 เครือข่าย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ คณะผู้วิจัยนำมาจัดหมวดหมู่ในเบื้องต้น เช่น ข้อมูลทั่วไป ข้อมูลเกษตรกรต้นแบบ ข้อมูลเครือข่ายฯ เป็นต้น ผ่านกระบวนการย้อนระลึก (reflective process) และกระบวนการสังเคราะห์ (synthesis process) เพื่อให้สามารถจัดระบบข้อมูลได้ตามลำดับเหตุการณ์และเรียบเรียงเนื้อหาให้เป็นระบบที่ชัดเจนมากขึ้น จากนั้น นำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์และวิเคราะห์สู่สิ่งค้นพบเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ในแต่ละประเด็นอย่างเป็นระบบ เพื่อศึกษาทำความเข้าใจ รวมทั้งค้นหาประเด็นในการสรุปผลการวิจัย และนำเสนอผลการวิจัยด้วยการเชื่อมโยงข้อมูลที่ได้จาก

ภาคสนามเข้าเป็นเนื้อหาเดียวกัน เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมกับนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาสนับสนุนผลการวิจัยอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเชื่อมโยงสู่การสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้รับจะถูกนำมาตรวจสอบระหว่างกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งจากการสังเกต สัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ และถูกนำไปตรวจสอบแบบสะท้อนกลับ (reflexive) ไปยังกลุ่มตัวอย่างอีกครั้งหนึ่งด้วยวิธีการแบบซ้ำไปซ้ำมา นอกจากนี้ ข้อมูลที่ได้รับมาทั้งหมดคณะผู้วิจัยใช้การตรวจสอบด้วยวิธีการแบบสามเส้า (triangulation) ประกอบด้วย การตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลหรือจากฐานข้อมูล (data triangulation) จากนักวิจัยผู้เชี่ยวชาญ ที่ปรึกษาโครงการวิจัย (investigator triangulation) และจากเอกสารวิชาการ แนวคิด ทฤษฎี (theory triangulation) เพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ ถูกต้อง และน่าเชื่อถือมากที่สุด

ผลการวิจัย

1. องค์กรความรู้การทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราษฎ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

องค์กรความรู้ในการทำเกษตรประณีตของเครือข่าย ปราษฎ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เครือข่ายฯ ค้นพบ คือ การดำเนินชีวิตอย่างพอเพียงของเกษตรกรใน การทำเกษตรแบบผสมผสานด้วยการใช้พื้นที่อย่างละเอียดลออในพื้นที่อันจำกัดให้คุ้มค่าทั้งใต้ดิน บนดิน บนอากาศ การปลูกพืชที่ให้ผลผลิตแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่น ชั้นใต้ดินเป็นพืชประเภทกินหัว บนดินก็เป็นพืชผักสวนครัว บนอากาศเป็นไม้ผล ไม้เลื้อย เป็นต้น อุดรรัฐที่เป็นรายจ่ายของตนเองและครอบครัวด้วยการวางแผนเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชที่กินได้ ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือกินแจกเพื่อสร้างเพื่อน เหลือแจกขายเพื่อหาเงินใช้หนี้และเก็บออม ลดรายจ่ายทุกประเภทสร้างรายรับที่เป็นรายวัน เช่น พืชผักต่างๆ รายเดือน เช่น สัตว์เลี้ยง รายปี เช่น ข้าว ไม้ผล วัว ควาย และบ้านอายุชีวิตซึ่งเป็นไม้ยืนต้น มองที่พลังศักยภาพและ

ทรัพยากรของตนเอง ทำตามกำลังเริ่มจากเล็กไปหาใหญ่ ทำจากง่ายไปหายาก อย่าใจร้อน อย่าวิ่งตามกระแส อย่าเอาเงินเป็นตัวตั้ง อย่าเน้นการผลิตจำนวนมาก โดยเริ่มจากพื้นที่ขนาดใดก็ได้

ในการทำเกษตรประณีตให้ประสบความสำเร็จนั้น เกษตรกรจะต้องทำอย่างประณีตละเอียดลออ มีเวลาเอาใจใส่ มีความรัก ความผูกพันกับการปลูก การดูแลรักษา และการขยายพันธุ์พืช ซึ่งเมื่อมองเห็นความสำเร็จในพื้นที่หนึ่งแล้ว ก็จะทำให้มีกำลังใจทำในพื้นที่อื่นๆ และเมื่อขยายออกไปเรื่อยๆ ก็จะทำให้เกษตรประณีตเต็มพื้นที่ในที่สุด การค้นพบการทำ “เกษตรประณีต” ทำให้เกษตรกรสามารถหลุดพ้นจากวังวนหนี้สิน ความทุกข์ยาก เป็นอิสระ และเป็นเกษตรกรที่มีความสุข ดังคำพูดของปราชญ์ชาวบ้านที่ว่า “สิ่งเดียวที่ไม่มีในตอนนี้เป็น ไม่มีหนี้” พร้อมกับยืนยันว่า “แก้จนได้”

องค์ความรู้ในการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายฯ สิ่งสำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างประสบการณ์ตรงให้เกิดขึ้น ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในสถานที่จริง การได้ทดลองและลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเอง ซึ่งการเรียนรู้ในสถานที่จริงจะทำให้เกิดการยอมรับเชิงประจักษ์ว่าเกษตรประณีตนั้น สามารถทำได้จริง เกิดผลจริง มีผู้ทำสำเร็จจริง อนึ่ง ผลสำเร็จของเครือข่ายฯ นั้นเกิดขึ้นจากการลองผิดลองถูก ลงมือปฏิบัติ พัฒนาปรับปรุงด้วยตนเอง ซึ่งอยู่นอกเหนือตำรา อีกทั้งเกษตรกรของไทยยังมีความถนัดในการลงมือปฏิบัติมากกว่าการเรียนรู้ผ่านตัวหนังสือ หรือฟังจากคนอื่น และองค์ความรู้ในการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายฯ อีกประการหนึ่งคือการพึ่งตนเอง ซึ่งเครือข่ายฯ ได้ใช้เป้าหมายนี้ในการปรับเปลี่ยนการผลิต การดำรงชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน จนนำมาซึ่งความสำเร็จในปัจจุบัน ประเด็นดังกล่าวยังนำไปใช้เพื่อการขับเคลื่อน และการขยายสมาชิกเครือข่ายฯ เพื่อนำไปสู่ความสุข ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญาได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า องค์ความรู้เกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย พอเพียง การใช้พื้นที่อย่างละเอียดลออ เลี้ยงและปลูกที่กินได้ สร้างประสบการณ์ตรง และพึ่งตนเอง

2. พัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ การพัฒนาแนวคิดของเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายฯ ซึ่งจากการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้การผลิตในภาคการเกษตรเปลี่ยนจากเพื่อบริโภคสู่การค้า เกษตรกรต้องลงทุน

สูงขึ้น ทั้งยังต้องพึ่งพาเงินทุนจากภายนอก ทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้น แนวคิดการพัฒนาเกษตรกรรมต้นแบบของเครือข่ายฯ จึงเกิดขึ้น เพื่อพัฒนาระบบวิถีคิดเชิงกระบวนทัศน์ใหม่ (Paradigm shift) ในการประยุกต์ใช้สู่การพึ่งตนเอง และการรวมกลุ่มพึ่งกันเอง ซึ่งการพัฒนาแนวคิดของมนุษย์เป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นที่สุด การพัฒนาที่ดีต้องให้มีลักษณะ กลมกลืนที่เป็นธรรมชาติ อยู่ในระบบระเบียบ เกษตรกรต้นแบบสามารถได้ประโยชน์เพิ่มขึ้นในหลายๆ ด้าน เพื่อปรับไปสู่สิ่งต่างๆ ที่ดีขึ้น ได้เห็นภาพที่ชัดเจนมากขึ้น มีความรู้และประโยชน์มากขึ้น ซึ่งจากการเรียนรู้เกษตรประณีตของเครือข่ายฯ มีผลต่อการพัฒนาแนวคิดของเกษตรกรต้นแบบมาก เกษตรกรประณีตจึงถือเป็นทางออกที่สำคัญ มีความเหมาะสมต่อบริบทของวิถีชีวิต ภูมิปัญญา สภาพพื้นที่ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะคนที่เข้ามาอบรมกับทางเครือข่ายฯ ทำให้เกิดแนวความคิดได้มองเห็นประโยชน์ เห็นความตั้งใจจริง มีแรงกระตุ้น สามารถพัฒนาแนวคิดให้เป็นต้นทุนชีวิตได้ทั้งชีวิต

ทั้งนี้ เครือข่ายฯ ได้พัฒนาแนวคิดการทำเกษตรประณีตให้เป็นการบริหารพื้นที่อันจำกัด ให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมกับการขยายเครือข่ายฯ และสร้างศูนย์เรียนรู้เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และถ่ายทอดความรู้ในด้านการทำเกษตรกรรม มีการวางแผนออกแบบให้มีความหลากหลายตามสภาพพื้นที่ ตามกำลังของตนเอง ทำทีละน้อยแต่ทำอย่างต่อเนื่องพร้อมกับการรวมกลุ่มพึ่งกันเองในชุมชน จนนำมาซึ่งความสุขและความสำเร็จในปัจจุบัน ซึ่งหลักการพัฒนาเกษตรกรรมต้นแบบของเครือข่ายฯ กระบวนการดังกล่าว จะต้องอาศัยหลักสูตรเรียนรู้ เพื่อจัดระบบในการพัฒนาแนวคิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกร ซึ่งผู้ที่จะทำการถ่ายทอดในการเรียนรู้ได้นั้น จะต้องอาศัยปราชญ์ชาวบ้านและเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายฯ เนื่องจากเกษตรกรเหล่านี้ คือเกษตรกรที่ทำจนประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม มีวิถีชีวิต และวิถีคิดที่ชัดเจน สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เกษตรกรทั่วไปได้ ซึ่งจะทำให้หลักสูตรนั้นๆ สามารถเชื่อมโยงเข้ากับกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่ายฯ ได้อย่างบูรณาการ และมีผลสะท้อนกลับที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อเกษตรกรต้นแบบ และเครือข่ายฯ ได้ในอนาคต

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การพัฒนาเกษตรกรรมต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย พัฒนาแนวคิด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำอย่างต่อเนื่อง และรวมกลุ่มพึ่งกันเอง

อภิปรายผลการวิจัย

องค์ความรู้ในการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ความพอเพียงสำหรับตนเองและพอเพียงสำหรับครอบครัว ด้วยวิธีคิดในการใช้พื้นที่อย่างละเอียดลออให้คุ้มค่าที่สุดทุกตารางนิ้ว เลี้ยงและปลูกทุกอย่างที่กินได้ เหลือกินแจก เหลือแจกขาย อุดรรัฐที่เป็นรายจ่ายของครอบครัว การสร้างประสบการณ์ตรงจากการลงมือทำ และเน้นที่การพึ่งตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยพบว่า เกษตรประณีต (ทำตามกำลังเริ่มจากเล็กไปหาใหญ่ ใช้พื้นที่ให้คุ้มค่าทั้งใต้ดิน-บนดิน-บนอากาศ ปลูกทุกอย่างที่กิน-กินทุกอย่างที่ปลูก-เหลือกินแจก-เหลือแจกขาย ลดรายจ่ายสร้างรายรับ สร้างปัจจัย 4 เมื่อสำเร็จพื้นที่หนึ่งจึงขยายสู่พื้นที่ใหม่) สร้างหลักสูตรเรียนรู้ สร้างประสบการณ์ตรง มุ่งสู่การพึ่งตนเอง เป็นการผลิตเพื่อตนเองเพื่อครอบครัวเป็นอันดับแรก ดังข้อความที่ว่า “กินทุกอย่างที่ปลูกและปลูกทุกอย่างที่กิน” ตลอดจนแจกจ่ายแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน จำหน่ายเพื่อหารายได้แก่ตนเองและครอบครัว รวมถึงการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรเป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักตนเป็นที่พึ่งแห่งตน มุ่งเน้นผลิตพืชผลให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา หลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่าย ส่งผลให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (Thawadchai, 2011)

สอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า ปราชญ์ชาวบ้านได้นำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำรงชีวิตและการทำเกษตรกรรม ด้วยการประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ ยึดหลักตนเป็นที่พึ่งแห่งตน อุดรรัฐที่เป็นรายจ่ายทุกประเภท โดยประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่ไปใช้ในพื้นที่อันจำกัด ย่อส่วนสู่การทำเกษตรประณีตตามขนาดพื้นที่ ที่ทำได้ก่อนเมื่อสำเร็จค่อยขยายไปสู่พื้นที่อื่น สอดคล้องกับผลการวิจัยของอุทัย อันพิมพ์ และคณะ (2554) ที่พบว่า รูปแบบเกษตรประณีตเพื่อพัฒนาอาชีพสู่ความยั่งยืนมี 3 รูปแบบ คือ หนึ่งแบบพออยู่พอกิน เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัว หากเหลือก็แบ่งปันญาติมิตร เน้นการผลิตที่มีความหลากหลายในกิจกรรมที่ต้องใช้ต้องกิน สองแบบเหลืออยู่เหลือกิน เป็นรูปแบบการผลิตบนฐานของการปรับกระบวนการเรียนรู้สู่การปฏิบัติ มีกิจกรรมการขายเพิ่มขึ้นหลังจากการบริโภคในครัวเรือนแบ่งปันญาติมิตร และสามแบบก้าวหน้า เป็นการผลิตที่ดำเนินการบนฐานความรู้จนเกิดความ

มั่นใจจึงขยายพื้นที่การผลิตเพิ่มมากขึ้นทั้งชนิดและกิจกรรม ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตและการทำเกษตรเพื่อความพออยู่พอกิน การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง ด้วยการลงมือทดลองดู

สอดคล้องกับแนวคิดของประเวศ วะสี (Prawet, 1991) ที่มองว่า ความรู้ของประชาชนชาวบ้านนั้น เกิดขึ้นจากการเรียนรู้สิ่งรอบตัว การลงมือทดลองดู และประสบการณ์ชีวิต จนสามารถพัฒนาสู่การทำเกษตรกรรมทางเลือกที่เรียกว่า เกษตรประณีต ซึ่งเป็นการบริหารจัดการพื้นที่ให้คุ้มค่ามากที่สุด ด้วยการสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้น นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า การขับเคลื่อนเครือข่ายของประชาชนชาวบ้านควรมีการพัฒนาในด้านหลักสูตรการเรียนรู้ โดยเน้นเกษตรประณีต สร้างประสบการณ์ตรง และพบอีกว่า เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการทำเกษตรอย่างมีการวางแผน ใช้ทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอนุรักษ์อย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด สร้างเสถียรภาพความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและทางสภาพแวดล้อมให้เกิดขึ้น ทำให้เกษตรกรสามารถที่จะพึ่งตนเองได้

จากผลการวิจัยได้ ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จอย่างชัดเจนว่า องค์ความรู้เกษตรประณีตของเครือข่ายฯ คือพอเพียง ใช้พื้นที่อย่างละเอียดลออ เลี้ยงและปลูกที่กินได้ สร้างประสบการณ์ตรง และพึ่งตนเอง และในการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายฯ ยังมีประเด็นที่เชื่อมโยงกันอีก คือ การพัฒนาแนวคิด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำอย่างต่อเนื่อง และรวมกลุ่มพึ่งกันเอง ซึ่งเป็นที่ชี้ชัดแล้วว่า องค์ความรู้เกษตรประณีตของเครือข่ายฯ มีคุณลักษณะที่ล้วนนำไปสู่การพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายฯ ที่ดีให้เกิดขึ้นได้ ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีลักษณะเชิงบูรณาการอย่างเป็นองค์รวมที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาในทุกๆ ด้านไปพร้อมกัน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพ ให้ประสบความสำเร็จได้อย่างเป็นรูปธรรม

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัย เรื่องเกษตรประณีต : องค์ความรู้และการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบ ซึ่งได้นำเสนอไปทั้งจากเอกสารทางวิชาการและข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. เครือข่ายประชาชนชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ควรนำเอาผลการวิจัยองค์ความรู้ในการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายฯ และการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายฯ

ไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในการอบรมเกษตรกรในหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่ การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน (วปอ.ภาคประชาชน) หรือหลักสูตรอื่น ๆ ที่แต่ละ ศูนย์เรียนรู้สร้างขึ้น เพื่อพัฒนางานด้านการเกษตรในชุมชน

2. หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้ใน การทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือและการพัฒนา เกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยการสนับสนุน และ ช่วยเหลือในการจัดการความรู้แก่ศูนย์เรียนรู้ของเครือข่ายฯ ให้สามารถเรียนรู้ได้อย่างเข้าใจและ สามารถนำไปปฏิบัติได้

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการวิจัยและพัฒนา (R&D) องค์ความรู้ในการทำเกษตรประณีตของเครือข่าย ปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือและการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือในลักษณะสหวิทยาการ (interdisciplinary) โดยใช้ระเบียบวิธี วิจัยแบบผสม (mix method) ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งจะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่ สามารถนำไปใช้สำหรับการพัฒนาในพื้นที่ เพื่อการพัฒนาทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และเชื่อมโยงสู่ชุมชนอื่นๆ ต่อไป

References

- Anat, T. (2008). *Applied natural agriculture: principles, concepts, techniques and practices in Thailand. 2nd Edition*. Pathum Thani: National Science and Technology Development Agency.
- Northeast community development project for sustainable health promotion. (2007). *For our Thai land*. KhonKaen: Phra Thammakhan .
- Pai, S. et al. (2005). *Research and development of Elaborate Agriculture 1 rai*. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Prawet, W. (1991). *Local wisdom and cultural and rural development operations*. Bangkok: Office of the National Culture Commission.

Sustainable Community Development Foundation for Quality of Life, Khon Kaen Province. (2008). *Community nurses and building a peaceful society together*. Newsletter to keep up with the villagers in the Northeast, 10(2), 26.

Thawadchai, P. (2012). A Model of Delicate Farming for Local Philosophers in Agriculture in the Northeast Region. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 31(5), 73-85.

Thawadchai, P. et al. (2011). Indicators Success of Sufficient Farming of Local Philosophers and Multilateral in the Northeast. *SDU Research Journal Humanities and Social Sciences*, 7(2), 91-103.

